

В. М. Докашенко

**ПРОФСПІЛКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ЛІТНЬОГО ВІДПОЧИНКУ ШКОЛЯРІВ.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНИХ ГРАНЕЙ «ВІДЛИГИ»**

Метою дослідження виступають політичні аспекти діяльності професійних спілок у царині організації літнього відпочинку учнів шкільної усіх вікових категорій. З цією метою простежуються форми та методи діяльності профспілок, аналізується кількісний аспект проблеми, а також визначається етапність процесу. Для реалізації поставленої мети використовуються історико-генетичний, історико-системний та історико-типологічний методи дослідження. В роботі позитивно оцінюються масштаби оздоровлення дітей, хоча й визнається здійснення в його ході жорсткого ідеологічного пресингу. У висновках зазначається, що літнє оздоровлення дітей за посередництва профспілок трактується як форма розвитку в системі виховання гуманістичних засад радянського зразка.

Ключові слова: «відлига», ідеологічна робота, оздоровлення дітей, піонерські табори, професійні спілки, учнівська молодь.

Поставлена проблема є складовою частиною висунутої ХХ з'їздом КПРС програми соціального поступу країни, умовно названої рядом авторів програмою «соціалізації» [1]. Раніше нами вже відзначалося, що остання була вмотивована низкою глибоко політичних чинників, серед яких провідну роль відіграло загострення політичної боротьби між прихильниками ідей «відлиги» та їх сталінським візаві. Звернення нової влади до застарілих соціальних проблем, традиційно ігнорованих попередниками, значно зміцнювало її позиції, що було далеко не останнім аргументом в її боротьбі зі сталінськими ортодоксами. Спектр окреслюваних соціальних перетворень був надзвичайно широким: від скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати до широкої пенсійної реформи, що включала й пенсійне забезпечення колгоспників, а також до розвитку санаторно-курортної справи та збільшення соціальної допомоги.

Організація літнього відпочинку школярів була їх невід'ємною, дуже важливою і надзвичайно тонкою гранню. В найбільш узагальненій формі вона була дотичною до загальних проблем дитинства та освіти. Мабуть, жоден із компонентів «соціалізації» не міг надати владі такої кількості вагомих політичних дивідендів, як ті, що хоч побічно торкалися питання дитинства. Тому щонайменший позитивний рух влади в цьому напрямку знаходив підтримку з боку трудящих, яка тут же трансформувалася в підтримку політичну. Не випадково радянська влада ще в далеких 20-х роках ХХ століття в перших своїх документах оголосила дитину вищою цінністю. Перед школою

ставилися завдання максимально сприяти розвитку волі, характеру, інтернаціональних почуттів дитини, виходячи з її інтересів і потреб, із соціальних інстинктів та покликань [2].

У країні штучно створювалася ілюзія турботи держави про дитину. В бесіді з полковником Робінсоном Й. В. Сталін похвалювався: «У нас молодь гарна, життєрадісна. Наша держава відрізняється від усіх інших держав тим, що вона не шкодує коштів на гарний догляд за дітьми та їх гарне виховання». І далі, мабуть, для того, щоб остаточно спантеличити полковника, продовжив: «У нас не б'ють дитину, украй рідко її карають, дають їй можливість самій обирати те, що їй подобається, дають їй можливість стати на той шлях, котрий вона обере сама. Я думаю, що ніде немає такої турботи про дитину, про її виховання і розвиток, як у нас, у Радянському Союзі», – підсумував вождь [3, с. 269]. Схоже, що «вождь» сповна усвідомлював, які саме методи слід поставити в червоний кут процесу виховання. Залишається лише додати час бесіди – 13 травня 1933 р. До масових репресій, які залишили сиротами значну частину «гарної та життєрадісної молоді», залишилося менше чотирьох років.

«Відлига», як наступниця сталінщини, ввібрала в себе всі її основні ідеологеми, у тому числі й участь у цьому процесі наймасовішої організації трудящих, що методологічно впливало з їх ролі в радянському суспільстві як «школи комунізму». В цю надзвичайно широку політико-ідеологічну та штучно створену організаційну конструкцію можна було ввігнати не лише виховання та оздоровлення школярів у профспілковому виконанні, що є предметом нашого дослідження, а й будь-яке інше питання. Головне, щоб воно хоч якось пов'язувалося з побудовою нового суспільства. Тому нас майже не дивує те, що профспілки, маючи й без того достатньо компетенцій, опікувалися ще й такою проблемою, як організація літнього відпочинку школярів, об'єднаних, між іншим, в іншу громадську організацію – піонерську, яку, в свою чергу, опікувала «старша» за рангом – комсомольська. Здавалося б, що, з точки зору здорового глузду, названа проблема не могла навіть бути наближеною до сфери профспілкових інтересів. Однак, аби не з легкої руки Н. К. Крупської, саме вони були уповноважені займатися організацією відпочинку піонерів та школярів. Зокрема, у своїй брошурі «РКСМ і бойскаутизм» (1922 р.) при аналізі плюсів і мінусів цього руху вона задумалась над можливістю використання не його змісту, а самої форми для виховання дітей країни Рад. У зв'язку з цим вона писала: «Треба лише залучити до цієї роботи профспілки, зацікавивши їх цією справою. Хто ж може краще за всіх допомогти молодому поколінню набути необхідних йому знань, як не робітники, не профспілки?» [4].

Втім достеменно невідомо, чи саме ці слова вплинули на вибір опікуна літнього відпочинку школярів, але, починаючи вже з першої хвили відкриття таборів цього типу, що припала на другу половину 20-х рр., саме профспілки взяли на себе організацію літнього відпочинку школярів. З огляду на філософію «відлиги», вибудовану на зовнішньо показовому запереченні сталінізму й одночасному збереженні в незмінному вигляді його основних

засадничих положень, від цього етапу тоталітарних відносин слід було очікувати нового поштовху в розвитку літнього відпочинку радянської піонерії. До цієї гіпотези нас підштовхує внутрішня логіка «відлиги», для очільників якої розвиток соціальної сфери був скоріше не метою, а засобом її досягнення. Спочатку вона виступала засобом утвердження влади «відлиги», а потім її збереження. Тому розширення відпочинку дітей вже первісно не могло залишитися поза зоною її уваги. Для влади «відлиги» він перетворився на важливий політичний інструмент, що посилює науковий інтерес до проблеми.

Однак, незважаючи на всю наукову привабливість анонсованої теми, яка до того ж знаходить своє суттєве підсилення через обставини її явно недостатнього практичного розвитку в наші дні, вона, на жаль, залишається поза увагою істориків. Можливо, причини цього стану варто шукати в певній деформації сучасних історіографічних процесів в Україні, що обумовлюють випадання з наукового поля цілих пластів новітньої історії повоєнного періоду, особливо тих, що якоюсь мірою пов'язані з нашою тоталітарною минувиною. В умовах докорінних та системних зрушень, які нині переживає Україна, відмова від її неупередженого та всебічного наукового аналізу здатна суттєво ускладнити й без того важкий та суперечливий процес реформування економічних, правових та політичних основ Української державності.

Цей доробок розглядається нами лише як спроба вивчення однієї з граней тоталітарних відносин у СРСР. Її дослідження сприяє, на думку автора, поясненню феномена такого тривалого панування в СРСР людиноненависницької системи політичних відносин. Однак те, що зараз видно неозброєним оком, у далекі 50-ті – 60-ті рр. залишалось непоміченим для переважної більшості членів радянської спільноти, яка безмежно довіряла владі, сприймаючи на віру всі її найневірогідніші прожекти. З політичної точки зору літнє дитяче оздоровлення було з розряду найвагоміших аргументів на користь нової влади. Воно переконувало пересічних громадян у щирості намірів системи стосовно найдорожчого, що в них було, – дітей. Враховуючи зазначене, за мету даного дослідження поставлено виокремлення та подальше висвітлення політичної складової діяльності професійних спілок у царині літнього відпочинку дітей. Враховуючи політичний характер мети дослідження, виконання цього проекту здійснюватиметься в параметрах форм та методів, характерних для політичної історії.

Звичайно ж, при першому погляді на проблему тут же постає питання, а чому, власне, професійним спілкам була передана така важлива ланка роботи. Чому відповідальність за її організацію не покладалася, наприклад, на державні освітянські органи, які забезпечували його кадрами. Або на іншу й теж масову громадську організацію – комсомол? Чому в цьому питанні він виявився на «підхваті» у профспілок, забезпечуючи лише ідеологічну складову процесу, а весь основний організаційний фінансовий тягар ліг все ж таки на плечі професійних спілок? Відповідь на ці та багато інших питань, що можуть виникати в ході вивчення проблеми, криються, на нашу думку, в методологічних засадах того суспільства, яке з впертістю достойної іншого

застосування розбудовувалося в СРСР уже майже 40 років. З нашої точки зору цьому, по-перше, сприяла радянська модель розбудови наймасовішої організації трудящих, що базувалася на ідеї «школи комунізму» та визнанні нею керівної та спрямовуючої ролі партії влади. По-друге, в підпорядкуванні профспілок знаходилося соціальне страхування, кошти якого надходили в тому числі й на оздоровлення дітей. Нарешті, по-третє, цьому зараджувала громадська форма власності на засоби виробництва, яка дозволяла утримувати на балансі підприємств літні піонерські табори та інші оздоровчі табори. Слід визнати, що останнє було справою достатньо витратною. Адже утримувати треба було не лише в сезон оздоровлення, а й по його завершенні. Зрозуміло, що будь-яке приватне підприємство дозволити собі таку розкіш не змогло б. Тому панівний характер громадської власності на засоби виробництва відігравав в організації літнього відпочинку ключову роль.

На час, що охоплює визначені нами хронологічні межі, вже склалася система літнього дитячого оздоровлення. Найбільш поширеною її формою були піонерські табори, в яких відпочивали діти від 7 до 15 років. В березні 1955 р. секретаріатом ВЦРПС і секретаріатом ЦК ВЛКСМ було прийнято спільне «Положення про заміський піонерський табір», яке стало основним документом для установ відпочинку цього типу [5]. В ньому в деталях описувався зміст виховної роботи, структура, кадри піонерського табору, визначалися вимоги до території та помешкань, деталізувалася охорона життя дітей, визначалися джерела фінансування та порядок звітності, а також умови роботи працівників табору. Їх організаторами виступали фабрично-заводські та місцеві комітети профспілок за активної участі комсомольських організацій, органів народної освіти та охорони здоров'я. Попереджаючи характеристику політичного впливу таборів на свідомість поколінь, що зростали, наголосимо на вкрай важливому аспекті – фінансовому боці питання. Піонерські табори, що користувалися правами юридичної особи, фінансувалися за рахунок бюджету державного соціального страхування, профспілкового бюджету, коштів з фонду директора підприємства та надходжень від батьків відпочивальників [5, с. 533]. Останні, як свідчать спогади колишніх піонерів, були просто мізерними. Путівка для однієї дитини на зміну в 21 день обходилися батькам від 9 до 12 карбованців, тобто біля 10 % її загальної вартості [6]. Посилаючись на сайт із сучасного розрахунку пенсій, зазначимо, що середньомісячна заробітна плата в 1958 р. в Українській РСР складала 767 рублів [7], а отже, вартість однієї путівки до піонерського табору становила від 1,56 % до 1,75 % від середньомісячної заробітної плати уявного працівника. Решта сплачувалася з коштів профспілкового комітету.

Важко знайти ще якийсь показник, який би так красномовно свідчив на користь влади «відлиги», а відтак і забезпечував їй належну політичну підтримку. Достатньо переконливим у цьому відношенні виглядає також кількісний бік питання. Динаміка охоплення оздоровленням школярів від 7 до 15 років подається в нижченаведеній таблиці [8, с. 656–657].

Динаміка оздоровлення дітей в піонерських таборах УРСР
(у знаменнику динаміка у % до даних попереднього року)

Показники (абс. дані)	Роки					
	1950	1957	1958	1959	1960	1961
кількість піонерських таборів	1 508	1 546/+2,5	1 532/-1,3	1 430/-6,2	1 393/-2,5	1 371/-1,5
кількість оздоровлених	405 736	490 224/ +17,2	522 171/ +6,2	541 923/ +3,6	587 242/ +7,7	620 743/ +5,4

Таблиця засвідчує тенденцію деякого зменшення чисельності піонерських таборів, що, очевидно, стало результатом їх об'єднання. З одного боку, це мало привести до зниження собівартості відпочинку, а з іншого, відповідно, до зростання їх наповнюваності. З 1957 р. по 1961 р. (4 роки) кількість оздоровлених школярів зросла на 130 519 осіб, тобто більше як на 21 %, що у середньорічному вимірі становить 5,2 %. У той же час з 1950 р. по 1957 р., тобто за 7 років, з яких нові очільники обіймали свої посади лише один рік, зростання відбулося лише на 84 488 осіб, або на 17,2 % (в середньому 4,3 % на рік). Таким чином, дані таблиці дають достатньо підстав для висновку про позитивну динаміку чисельності оздоровлених дітей, що, звичайно ж, слід поставити в заслугу «відлизі».

Втім, коли розглядати цей процес з точки зору співвідношення оздоровлених дітей до їх загальної кількості, картина виявляється не такою вже й яскравою, особливо якщо брати до уваги стан справ у недостатньо розвинутих у промисловому відношенні областях. У Волинській області в 1959 р. за переписом населення, що відбувся у січні 1959 р., дітей віком від 10 до 15 років налічувалося 81,5 тисячі. За літо 1958 р. було оздоровлено 3 854 дитини, що складає лише 4,72 % від їх загальної кількості [9, с. 15, 238]. Звичайно, ці дані є не досить точними, оскільки не враховують кількість школярів віком від 7 до 10 років. Але якщо навіть до отриманих нами 4,72 % за три роки ще додати по 0,7 % середньорічних, до цього нами не врахованих, кількість оздоровлених дітей зросте на 2,35 %. Таким чином, з певною долею вірогідності можна припустити, що в 1958 р. на Волині в піонерських таборах було оздоровлено всього біля 7 % дітей віком від 7 до 15 років.

Зрозуміло, що ця цифра не могла бути основою для гучних пропагандистських заходів. Оприлюднювалася інша цифра, наведена нами в таблиці: щорічним оздоровленням охоплювалося понад 600 тисяч дітей. Додамо також, що здійснювалося воно за символічну плату, що, погодьмося, було великим плюсом для будь-якої влади. Втім у грошовому вираженні він виглядатиме ще вагомніше. Якщо кількість оздоровлених, наприклад, у 1961 р., перемножити на приблизну вартість путівки (120 рублів), то вийде досить пристойна сума витрат, якою можна хизуватися, переконуючи суспільство в турботі влади про здоров'я підростаючого покоління. Загальна сума витрат на

оздоровлення дітей в УРСР сягнула майже 75 млн. рублів. І якщо навіть від неї відрахувати 10 %, сплачених за путівки батьками, щось приблизно біля 750 тисяч, то сума залишку все ж залишається дуже вагомою, що й дає підставу для її використання з пропагандистським підтекстом.

У зв'язку з цими підрахунками викликає закономірне питання про відшкодування зазначених витрат. Це питання далеке від банальності, адже кошти витрачалися не якісь віртуальні, а цілком реальні і взяти їх можна було лише з виробництва. Цілком правомірно припустити, що їх частина покривалася за рахунок бюджету соціального страхування. Це дійсно так, хоча навіть поверхнєве знайомство з витратами Держстраху на ці потреби показало, що все тут було не так просто, як того можна було очікувати. Так, у статистичному збірнику «Народное хозяйство в СССР в 1964 году» наводяться дані, згідно з якими частка витрат на ці потреби в 1950 р. складала 96 мільйонів рублів, у 1958 р. – 92, у 1960 р. – 89, а в 1964 р. відбувся стрибок аж до 112 мільйонів. Однак абсолютні дані навряд чи можна визнати за достатньо переконливий аргумент стабільності фінансування. Значно реальніше виглядає порівняння цих витрат із загальними витратами соцстраху. Якщо в 1958 р. витрати з нього на дітей складали 4,92 % від загальних витрат, то в 1960 р. – 1,50 %, в 1963 р. – 1,52 %, а в 1964 р. – лише 1,16 % [10, с. 774]. Тобто, відрахування до Держстраху зростали, зростали інші витрати, але фінансування з нього літніх дитячих оздоровчих закладів залишалися практично на тому ж рівні.

Зазначене легко пояснюється аналізом соціальної програма «відлиги». Крім витрат на дитяче оздоровлення, вона мала багато й інших вельми витратних складових. Значних коштів, наприклад, потребувала пенсійна реформа, яка не лише збільшила кількість пенсіонерів, а й значно збільшила розмір пенсій. Зросли також виплати з тимчасової втрати працездатності, по вагітності та пологах, на санаторно-курортне обслуговування, матерям-одиначкам... У 1964 р. право на пенсію, нарешті, отримали й колгоспники. Все разом узяте хоча й несло велетенський політичний потенціал для влади, але й вимагало від неї колосальних витрат. Тому штучно занижена вартість путівок до піонерських таборів не могла бути стовідсотково компенсована Державним соціальним страхуванням. Значна їх частина покладалася на профспілкові комітети та директорський фонд підприємств. Але в такому випадку, фінансуючи дитяче оздоровлення, профспілкові комітети разом з директорами для покриття цих витрат змушені були відшукувати кошти в іншому місці. Тому, наприклад, не можна виключати того, що утримання таборів відпочинку зробило свій вагомий «внесок» у «боротьбу» з досвідно-статистичними нормами й утвердженням так званих технічно обґрунтованих. Її результатом стало суттєве підвищення норм виробітку, яке в деяких галузях виробництва зросло більш як на 30 відсотків [11, с. 38]. Отже, є всі підстави вважати, що разом з іншими чинниками, що знижували ефективність радянського виробництва, свій внесок у цю справу зробили й позавиробничі витрати, в тому числі й ті, що спрямовувалися на утримання значної кількості

піонерських таборів. Якщо це взяти до уваги, то у такому випадку, поголос радянської пропаганди про фактично безкоштовне оздоровлення дітей, м'яко кажучи, був перебільшеним.

Щоб підтвердити зазначене, наведемо деякі конкретні факти, які дають можливість переконатися в тому, що витрати державних підприємств на будівництво та утримання піонерських таборів були більше ніж суттєвими. Воно включало не лише оплату праці вихователів, медичних працівників, обслуговуючого персоналу, забезпечення кожного табору інвентарем та обладнанням, а й будівництво нових. Особливо ця робота активізувалася з приходом до влади нової команди. Так, на методичній конференції, організованій Укрпрофрадою за участю досить широкого кола суміжників, за підсумками літньої оздоровчої кампанії 1956 р. завідувач відділом культурно-масової роботи Дрожжин (ініціали в документі відсутні. – *В. Д.*) звітував про будівництво в цьому році 42 нових стаціонарних таборів з пропускну здатністю від 120 до 250 осіб кожний. У тресті «Красноармійськвугілля» було збудовано табір на 400 дітей на зміну. Такими підприємствами, як Одеський сталедротоканатний завод, «Азовсталь», «Запоріжсталь», Рутченківський коксохімічний, Дніпропетровський металургійний імені Петровського, Єнакіївський металургійний в піонерських таборах було проведено суттєве переоснащення інфраструктури, що включало будівництво нових корпусів, їдалень, майданчиків, ігрових площадок. Крім того, лише в Харківській області було висаджено понад 10 тисяч декоративних дерев та кущів. Якщо ж до цього додати закупівлю значної кількості спального приладдя, то враження буде ще більш вражаючим. В тій же Харківській області для потреб піонертaborів в 1956 р. придбали 2,5 тисячі нових ліжок, 3 тисячі матраців, ковдр та скільки ж комплектів спальної білизни [12, арк. 4зв]. Наведеного, мабуть, досить для того, щоб переконати будь-якого скептика в масштабності витрат на утримання названих закладів відпочинку дітей.

Втім, кількісне зростання піонерських таборів, покращання їх матеріального стану, як і постійне нарощування числа відпочивальників, – це хоча й дуже важливі чинники політизації процесу, але все ж таки їх слід віднести до тих, що приносили політичні дивіденди владі лише опосередковано. Між тим, в організацію цієї форми відпочинку дітей було закладено й такий компонент, що реалізовував його безпосередньо. Йдеться про ідеологічний складник відпочинку, яким було просякнuto весь процес навчання та виховання у радянській школі. Піонерський табір у цьому відношенні являв собою лише продовження процесу ідеологічного одурманювання школярів, який не дозволяв перервати його навіть на час канікул. Влада «відлиги» ставила цей процес на принципово новий рівень. Наприклад, у новому Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», прийнятому в грудні 1958 р., зазначалося, що необхідно серйозно покращити постановку виховної роботи в школі. Вона повинна формувати в учнів «комуністичний світогляд, виховувати їх у дусі безмежної відданості Батьківщині та народу в дусі пролетарського інтернаціоналізму» [13].

Власне, в цих межах процес виховання здійснювався й раніше, хіба що від школярів вимагалася ще й особиста відданість Й. В. Сталіну. Тому вся робота в піонерських таборах провадилася ще в стилі довоєнної традиції. «Табірні зльоти, фестивалі, збори, клубна робота, спорт, туризм, технічна творчість, художня самодіяльність» – все це мало місце поряд із оздоровчою роботою», – згадують у туристичному блозі колишні піонери [14]. Практично все дозвілля в піонерських таборах було присвячене заходам з ідеологічним та політичним навантаженням. Це були зустрічі з ветеранами громадянської та Другої світової війн, різноманітні читання на ленінську тематику та про піонерів-героїв. Особливо активізувалася ця робота після прийняття Нової програми КПРС з її моральним кодексом будівника комунізму. Цікаво, що постанова Пленуму ЦК Компартії України з посилення ідеологічної роботи, прийнята в серпні 1962 р., в питаннях ідеологічної роботи поставила профспілкових працівників в один ряд з партійними та радянськими. При цьому на Пленумі підкреслювалося, що вони несуть відповідальність за політико-моральний стан колективів так само, як і за виконання виробничих планів [15, с. 775]. Отже, виконання планових завдань та ідеологічна робота підносилися на один рівень. Зрозуміло, що така постановка питання ще більше посилювала політико-ідеологічну складову в підпорядкованих профспілкам піонерських таборах.

Розподіл школярів на ланки, загони, дружини, проведення лінійок і зльотів біля багать, виокремлення та моральне заохочення активістів, уведення в побут військового елемента, заснованого на підпорядкованості нижчих ланок вищим, – все це спрямовувалось на виховання слухняності і, головне, керованості людиною. Розбиті на окремі підрозділи, діти в формі гри вчилися грати у гру дорослих. По суті, в кожному піонерському таборі створювалася мікромодель суспільства, в якому кожен його член на заклик «Піонер, до боротьби за справу Комуністичної партії Радянського Союзу будь готовий!» повинен був не лише без вагань відповісти: «Завжди готовий!», а й підтвердити це конкретною справою. Піонертабір за допомогою ігрових форм та методів, злегка прикритих покровом романтизму, виробляв і зміцнював особливий стереотип поведінки, який уже в дорослому житті мав перейти в стійке переконання. Вже в дорослому житті колишній піонер повинен був бути готовим відгукнутися на перший заклик партії і, не замислюючись, приступити до виконання поставлених нею завдань.

Звичайно, процес виховання можна було доручити лише підготовленим вихователям та піонервожатим. Роль останніх виконували переважно старшокурсники педагогічних училищ та педагогічних інститутів. Хоча мали місце й численні приклади використання в цьому процесі виробничників. Вихователі призначалися, як правило, з числа вчителів шкіл. Завданням профспілкового комітету була обов'язкова їх підготовка до початку першої зміни. Якщо підприємство на своєму балансі мало декілька таборів, то профспілковий комітет для проведення семінару намагався об'єднати педагогічний склад усіх таборів. Іноді в такому навчанні брали участь

педагоги піонерських таборів декількох підприємств, якщо це були невеликі підприємства. Але в будь-якому випадку проведення передсезонних семінарів було обов'язковим. Тим більше, що в другій половині 50-х рр. утвердилася практика призначати вожатими виробників, які не мали педагогічної освіти. Наприклад, у піонертборах Харківського тракторного, «Серп і молот» ім. В. А. Малишева, канатного заводів лише за одну зміну працювало до 300 виробників [16, арк. 9 зв].

З точки зору сучасного розуміння виховного процесу подібна практика виглядає нонсенсом, однак в роки «відлиги» вона вважалася майже нормою. Принаймні, особливого занепокоєння в організаторів літнього відпочинку вона не викликала. Не виключено, що певний стимул для її поширення надав Закон «Про зміцнення школи з життям...», який проголосив тісний зв'язок навчання з працею провідним початком навчання і виховання [17]. Після прийняття цього Закону почали значно частіше використовувати працю школярів, що відпочивали в піонерських таборах, на колгоспних полях. Дітям піонерського табору Корнинського цукрокомбінату, що в Попільнянському районі Житомирської області, примудрилися виділити так званий «піонерський гектар», де школярі займалися прополюванням високоврожайної кукурудзи. Очевидно, організатори відпочинку вважали недостатньою ту кількість гектарів, що школярі обробляли вдома разом із батьками.

Втім, заміські піонерські табори були хоч і найчисленнішою, але лише однією з форм літнього відпочинку дітей. Паралельно з ними функціонували міські табори, що розташовувалися, як правило, в приміщеннях шкіл. Звичайно, у кількісному відношенні вони не були такими численними, як піонерські, особливо на ранній стадії «відлиги». Згідно з планом оздоровлення дітей, розробленим ВЦРПС, а потім підтвердженим Укрпрофрадою, в УРСР планувалося, наприклад, оздоровити в 1956 р. через піонерські табори 432 553 дитини, а в міських таборах – 20 185 осіб [18, арк. 1 зв], що складало всього 4,6 % від числа тих, хто мав оздоровитися в таборах піонерії. Певну етапність у розвитку піонерських таборів різного типу засвідчив 1961 рік, в якому була прийнята Нова програма КППС, названа делегатами XXI з'їзду КППС Програмою будівництва комунізму.

Щоб виправдати правомірність партійного рішення, ця політична фантазмагорія мала підтверджуватися хоча б якимись практичними діями. Саме тому в усіх типах навчальних закладів і трудових колективах взяли посилено штудіювати Кодекс будівника комунізму. Громадські організації, в тому числі й професійні спілки, мали всіляко цьому сприяти. З цієї точки зору, вважаємо абсолютно невідповідним факт прийняття в 1964 р. Постанови ВЦРПС «Про покращання організації відпочинку трудящих у вихідні дні», якою підзвітні їй структури зобов'язувалися «Розробити та здійснити практичні заходи, спрямовані на організацію розумного відпочинку в кожному колективі та кожного вихідного...» [19, с. 388]. Нею фактично закінчувалося формування профспілкової бази документів, якими регулювалися питання виховання будівників комунізму. А розпочиналося воно з розробки питань

виховання дітей. Ще у 1962 р. Президія ВЦРПС прийняла Постанову «Про посилення роботи профспілкових організацій з виховання дітей робітників та службовців», якою профспілковим комітетам республіканського та обласного рівнів рекомендувалося забезпечити активну участь профспілкових організацій у вихованні дітей [20, с. 390].

Звичайно, крім чинників, активізованих рішеннями XXII партз'їзду, які вимагали зміни ставлення до виховних процесів, слід узяти також до уваги загальний стан криміногенної ситуації в СРСР, на яку, безперечно, вплинув злам сталінської системи контролю за населенням, про що свідчить нижченаведена статистика. У 1958 р., в порівнянні з 1956 р., злочинність в СРСР зросла на 29,9 %. У 1961 р., порівняно з 1959 р., – на 34,7 %. Далі, як стверджують фахівці з кримінології, статистика носить досить «стертий» характер, оскільки судова практика почала корегуватися відповідно до Програми КПРС нового зразка. Опора на громадськість, яка була покладена в основу боротьби зі злочинністю, стверджують вони, наштовхнула керівництво країни на думку про можливість спрощення підходів до боротьби з цим соціальним злом. Йдеться, наприклад, про таке «забігання вперед», як, скажімо, про припущення повного відмирання карної юстиції та до інших аналогічних думок з цілком реальною можливістю отримання фатальних наслідків. Тому зовсім не дивно, що реальний громадський порядок у країні погіршувався, а статистика при цьому засвідчувала зворотнє [21].

Якщо взяти до уваги зазначену тенденцію злочинності та характер боротьби з нею, то турбота партії та уряду про здорове дитинство вже не виглядає такою альтруїстичною, як могло здатися на перший погляд. Скоріше за все, ми маємо справу з глибоко продуманим наперед кроком, спрямованим на нейтралізацію політичних ножиць, в які потрапила влада «відлиги». На одному їх кінці була ідеологема розбудови комуністичного суспільства, яка вимагала зниження злочинності. Тому показувати її справжній рівень для тих, хто створив ілюзію комунізму, було дуже непросто. На протилежному їх кінці знаходилося зменшення контролю над суспільством. До речі, його суттєве обмеження теж було здійснене від імені тієї ж політичної сили, що проголосила й розбудову комунізму. Як наслідок, отримали значний розмах злочинності, про що вголос теж говорити було не прийнято. Ситуація виявилася настільки сміхотворною, що була удостоєна уваги відомого кінорежисера Л. І. Гайдая, який вже наступного року після завершення «відлиги» створив короткометражний шедевр радянської кінематографії «Операція И та інші пригоди Шурика». Його головний герой рішуче відмовився від традиційної для радянської доби форми перевиховання та вдався до випробуваного в народі традиційного методу, дієво застосувавши його до доходжального хулігана на ім'я Федя. Тим самим Шурику вдалося розірвати штучно створену «відлигою» політико-правову колізію.

Повернемося, однак, до предмета нашого дослідження – таборів відпочинку школярів і ролі в цьому процесі професійних спілок. У 1962 р., коли вся радянська спільнота активно «будувала комунізм», а злочинність у

той же час сягнула свого апогею, Президія ВЦРПС прийняла дві постанови, якими профспілкові організації мали керуватися при створенні та функціонуванні міських таборів відпочинку для дітей 1–8 класів [22] та заміських таборів для відпочинку для учнів 9–11 класів [23]. У цих постановах ми вбачаємо спробу влади попередити злочинність латентно, за рахунок здійснення цілоденного контролю над дітьми всіх вікових груп. Датуються вони одним числом, і різниця між ними полягає хіба що у використанні різних методів виховання, запропонованих відповідно до дітей різних вікових категорій. Зрозуміло, що вилучені з вулиць діти не могли стати ані об'єктом, ані суб'єктом злочинності. Суворо, практично, до хвилин регламентований розпорядок дня, в якому культурні і фізичні навантаження змінювали одне одного, трудове виховання у формі щоденного прибирання території, роботи на кухні та помірної праці старшокласників на полях сусідніх колгоспів не залишали дітям будь-якої категорії шансу зустрітися зі злочинністю.

При цьому, звичайно ж, не забувалося про ідеологічну накачку, про що не забули прописати в обох положеннях. «Робота у таборі є продовженням виховного процесу, здійснюваного в школі піонерською та комсомольською організаціями та спрямованого на формування в учнів високих моральних якостей комуністичного майбутнього, колективізму, працелюбності, готовності підпорядкувати особисті інтереси громадським, вміння долати труднощі», – зазначається в постанові, якою регулювалася організація міських таборів для учнів 1–8 класів. Фактично та ж сама тирада політико-ідеологічних завдань зберігається й у постанові, що регламентувала діяльність заміських таборів для старшокласників. З неї вилучається хіба що згадка про піонерську організацію.

Названі постанови завершили формування підзаконної бази функціонування профспілкових організацій у царині організації відпочинку учнів від 1 до 11 класу. Втім, необхідно зазначити, що ця форма діяльності наймасовішої громадської організації була лише складовою педагогічної моделі виховання, дещо згладженою та, наскільки це можливо, пристосованою владою «відлиги» до гуманістичних потреб повоєнного світу. В ній так само, як і в попередньому, сталінському тлумаченні виховання, значно переоцінювалися громадські впливи на формування позитивних якостей підростаючих поколінь, хоча тут вони не вирізнялися такою категоричністю. Підтвердженням сказаному є Положення про комісію з роботи серед дітей та підлітків ФЗМК, прийняте 10 травня 1962 р. [22]. У розрізі теми цієї статті воно нас цікавить, перш за все, тому, що в їхній компетенції знаходилися міські та заміські піонерські табори, а також оздоровчі табори для учнів 9–11 класів. При її детальнішому вивченні та зіставленні з іншими документами простежується санкціонування втручання громадської організації у внутрішній світ кожної окремо взятої сім'ї, що можна розцінювати як спробу поставити цю первинну ланку радянського суспільства під контроль держави. Що, однак, є вже темою самостійного дослідження.

Підводячи підсумок аналізу участі професійних спілок в організації відпочинку школярів різних вікових категорій, вважаємо за доцільне наголосити на наступних висновках. По-перше, не можна не визнати позитивною масштабність процесу оздоровлення дітей шкільного віку, здійснюваного профспілками як у піонерських, так і у міських таборах відпочинку, що наперед обумовлювало політичну підтримку влади з боку широких верств трудівників. Фінансова витратність цих закладів оздоровлення не може вважатися перепорою для цього висновку, адже вся економіка колишнього СРСР мала витратний характер. Тому цим висновком ми лише констатуємо, що в тогочасних умовах економічного розвитку для літнього оздоровлення дітей були створені оптимальні умови. По-друге, літні табори відпочинку були логічним продовженням ідеологізації молоді, здійснюваної в процесі шкільного навчання. Ця форма відпочинку школярів дозволила зробити процес ідеологічного впливу на молодь безперервним, що в умовах слабо розвинутих засобів масової інформації та низького рівня їх популярності мало неабияке значення для її утримання в межах комуністичних постулатів. З цієї точки зору, через літній відпочинок у профспілкових таборах влада забезпечувала собі політичну підтримку значної частини суспільства в майбутньому. По-третє, охоплення літнім оздоровленням значної кількості молоді виступало однією з політичних граней системи радянської моделі тоталітаризму, яка в числі інших дозволяла ініціаторам «відлиги» майже десятиріччя утримувати владне кермо. Розвиток профспілками системи дитячого оздоровлення вносив у тоталітарну політику держави гуманістичну складову, яка в повоєнному світі набувала всеохоплюючого характеру. З цієї точки зору дитяче оздоровлення виступало засобом модифікації, а відтак, і збереження радянської моделі тоталітарних відносин.

Список використаних джерел

1. Даниленко Віктор, Лаас Наталія, Смольницька Мирослава. Українське суспільство: від пізнього сталінізму до хрущовської «відлиги» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей / відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Вип. 19. – С. 5–19.
2. Джуринский А. Н. История педагогики: учеб. пособ. для студ. педвузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с. – URL: <http://pedlib.Ru/Books/6/0461/index.shtml>
3. Сталин И. В. Беседа с полковником Робинсоном 13 мая 1933 года (Краткая запись) // Сталин И. В. Сочинения. – Т. 13. – М.: Госполитиздат, 1951. – С. 260 – 272.
4. Крупская Н. К. РКСМ и бойскаутизм. Печатается по: «Вожатый», № 1, 2, 1989 год. – URL: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/krupskaja.htm>
5. Положение о загородном пионерском лагере. Утверждено секретариатом ВЦСПС и Секретариатом ЦК ВЛКСМ 19 марта 1955 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 526–533.

6. Лето в красном галстуке. – URL:<http://ussrvopros.ru/sovetskaya-zhizn /sovetskoe-detstvo/355-kto-i-kogda-v-sssr-pridumal-pionerskie-lagerya>
7. Показники середніх заробітних плат по Україні. – URL: <https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyku-serednikh-zarobitnykh-plat poukraini>
8. Складено на основі даних таблиці: Піонерські заміські табори (за літній період) // Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник. – К.: Державне статистичне видавництво, 1962.
9. Підраховано за даними таблиць: Склад населення за статтю та віком (за даними перепису населення на 15 січня 1959 року); Позаміські піонерські табори (за літній період). // Волинська область за роки радянської влади (1940 – 1966 рр.). – Львів: Каменярь, 1969. – 221 с.
10. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник. – М.: Стаиздат, 1965.
11. Докашенко В. М. Профспілки, семигодинний робочий день і метаморфози норм виробітку (середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ століття) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: науковий журнал. – Северодонецьк, 2017. – № 1 (231). – С. 34–48.
12. Об итогах проведения отдыха пионеров и школьников летом 1956 г. и задачах профорганизаций на 1957 год. Доклад зав. отделом культурно-массовой работы Укрпрофсовета Дрожжина. – Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Ф. 2605, оп. 8, спр. 1295.
13. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. Закон Союза Советских социалистических республик. – URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/345-zakon-ob-ukreplenii-hkoly-s-zhiznyu>
14. История развития детских лагерей и детского отдыха – URL: <https://goldf2.livejournal.com/1007.html>
15. .О задачах партийных организаций Украины по дальнейшему усилению идеологической работы в свете решений XXII съезда КПСС. Постановление Пленума ЦК Компартии Украины 9 – 11 августа 1962 г. // Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Том второй. 1941 – 1976. – К.: Политиздат Украины, 1977. – С. 766–775.
16. Отчёт об итогах проведения летнего отдыха детей профсоюзными организациями Украинской ССР в 1957 г. // ЦДАВО України, Ф. 2605, оп. 8, спр. 1502.
17. Об укреплении связи школы с жизнью...
18. Отчёт об итогах проведения отдыха...
19. Об улучшении организации отдыха трудящихся в выходные дни. Из Постановления Президиума ВЦСПС от 31 июля 1964 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1965. – С. 388–390.
20. Об усилении работы профсоюзных организаций по воспитанию детей рабочих и служащих. Из Постановления Президиума ВЦСПС от 10 мая 1962 г. // Там само. – С. 391 – 393.
21. Становление отечественной статистики преступности. – URL: [http:// www.Xres.ru/viewpage.php?page_id=22](http://www.Xres.ru/viewpage.php?page_id=22)

22. Положение о городском пионерском лагере профсоюзов. Приложение № 3 к Постановлению Президиума ВЦСПС от 10 мая 1962 г. // Справочник профсоюзного работника. – С. 399–404.
23. Положение об оздоровительном лагере для учащихся 9 – 11 классов. Приложение № 1 к Постановлению ВЦСПС от 10 мая 1962 г. // Там само. – С. 393–399.

References

1. Danylenko Viktor, Laas Nataliia, Smolnytska Myroslava (2014) *Ukrainske suspilstvo vid piznoho stalinizmu do khrushchovskoi «vidlyhy»* // *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Zbirnyk statei, Vyp. 19, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, ss. 5–19.
2. Dzhurynskyi A. N. (2000) *Ystoryia pedahohyky: Ucheb. Posobye dlia stud. Pedvuzov, Humanyt. Yzd. Tsentr VLADOS, Moscow, 432 s.* URL: [http:// pedlib. Ru /Books /6/ 0461/index.shtml](http://pedlib.Ru/Books/6/0461/index.shtml)
3. Stalyn Y. V. (1951) *Sochyneniia*, T. 13, *Beseda s polkovnykom Robynsonom 13 maia 1933 hoda (Kratkaia zapys)*, Hospolytyzdat, Moscow, ss. 260–272.
4. Krupskaia N. K. (1989) *RKSM y boiskautyzm*. Pechataetsia po: «Vozhatyi», № 1, 2. URL: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/krupskaja.htm>
5. *Polozhenye o zahorodnom pyonerskom lahere. Utverzhdeno sekretaryatom VTsSPS y Sekretaryatom TsK VLKSM 19 marta 1955 h. (1957) Spravochnyk profsoiuznoho rabotnyka*, Profyzdat, Moscow, ss. 526–533.
6. *Leto v krasnom halstuke*. URL: <http://ussrvopros.ru/sovetskaya-zhizn / sovetskoe detstvo/355-kto-i-kogda-v-sssr-pridumal-pionerskie-lagerya>
7. *Pokaznyky serednikh zarobitnykh plat po Ukraini*. URL: [https:// pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyky-serednikh-zarobitnykh-plat po ukraini](https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/485-pokaznyky-serednikh-zarobitnykh-plat-po-ukraini)
8. *Skladeno na osnovi danykh tablytsi: Pionerski zamiski tabory (za litnii period) // Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1961 rotsi. Statystychnyi shchorichnyk, Derzhavne statystychnye vydavnytstvo, Kyiv, 1962.*
9. *Pidrakhovano za danymy tablyts: Sklad naselennia za stattiu ta vikom (Za danymy perepysu naselennia na 15 sichnia 1959 roku); Pozamiski pionerski tabory (za litnii period). – Volynska oblast za roky radianskoi vlady (1940 – 1966 rr.), Kameniar, Lviv, 1969, 221 s.*
10. *Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1964 hodu. Statystycheskyi ezhehodnyk (1965) Stayzdat, Moscow.*
11. Dokashenko V. M. (2017) *Profspilky, semyhodynnyi robochyi den i metamorfozy norm vyrobitku (seredyna 50-kh – seredyna 60-kh rr. KhKh stolittia) // Visnyk Shhidnoukraiinskoho natsionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalia. Naukovyi zhurnal, Sievierodonetsk, № 1 (231), ss. 34–48.*
12. *Ob ytohakh provedeniia otdykh pyonеров y shkolnykov letom 1956 h. Y zadachakh proforhanyzatsyi na 1957 hod. Doklad zav. Otdelom kulturno-massovovoi raboty Ukrprofsoвета Drozhzhyna. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), F. 2605, op. 8, spr. 1295.*

13. Ob ukreplenyy sviazy shkoly s zhyzniyu y o dalneishem razvytyy systemy narodnoho obrazovaniya v SSSR. Zakon Soiuza Sovetskykh sotsyalystycheskykh respublik. – URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/345-zakon-ob-ukreplenii-hkoly-s-zhiznyu>
14. Ystoryia razvytyia detskykh laherei y detskoho otdykha. URL: [https:// goldf 2. Livejournal.com/1007.html](https://goldf2.Livejournal.com/1007.html)
15. O zadachakh partyinykh orhanyzatsyi Ukrainy po dalneishemu usyleniyu ydeolohycheskoi raboty v svete reshenyi XXII s'ezda KPSS. Postanovlenye Plenuma TsK Kompartyy Ukrainy 9–11 avhusta 1962 h. (1977) Kommunystycheskaia partyia Ukrainy v rezoliutsiyakh y resheniyakh s'ezdov, konferentsyi y plenumov TsK. Tom vtoroi. 1941–1976, Polytyzdat Ukrainy, Kiyv, ss. 766–775.
16. Otchet ob ytohakh provedeniya letneho otdykha detei profsoiuznymy orhanyzatsiyamy Ukraynskoi SSR v 1957 h. // TsDAVO Ukrainy, F. 2605, op. 8, spr. 1502.
17. Ob ukreplenyy sviazy shkoly s zhyzniyu...
18. Otchet ob ytohakh provedeniya otdykha...
19. Ob uluchsheniyy orhanyzatsyy otdykha trudiashchykh v vykhodnye dny. Yz Postanovleniya Prezydyuma VTsSPS ot 31 yiulia 1964 h. (1965), Spravochnyk profsoiuznoho rabotnyka, Profyzdat, Moscow, ss. 388–390.
20. Ob usylenyy raboty profsoiuznykh orhanyzatsyi po vospytaniyu detei rabochoykh y sluzhashchykh. Yz Postanovleniya Prezydyuma VTsSPS ot 10 maia 1962 h. // Tam samo, ss. 391–393.
21. Stanovlenye otechestvennoi statystyky prestupnosti. URL: [http:// www. Xres.ru/viewpage.php?page_id=22](http://www.Xres.ru/viewpage.php?page_id=22)
22. Polozhenye o horodskom pyonerskom lahere profsoiuzov. Prylozhenye № 3 k Postanovleniyu Prezydyuma VTsSPS ot 10 maia 1962 h. // Spravochnyk profsoiuznoho rabotnyka, ss. 399–404.
23. Polozhenye ob ozdorovytelnom lahere dlia uchashchykh 9–11 klassov. Prylozhenye № 1 k Postanovleniyu VTsSPS ot 10 maia 1962 h. // Tam samo. – ss. 393–399.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2018 р.

В. Н. Докашенко

Профсоюзы и организация летнего отдыха школьников. К характеристике политических граней «оттепели»

Целью исследования выступают политические аспекты деятельности профсоюзов при организации летнего отдыха школьников. В этой связи прослеживаются формы и методы их деятельности, анализируются количественные аспекты проблемы, определяются этапы процесса. Для реализации поставленной цели используются историко-генетический, историко-системный и историко-типологический методы исследования. В статье позитивно оцениваются масштабы оздоровления детей, хотя и признается наличие в его ходе жёсткого идеологического давления. Утверждается, что летнее оздоровление детей при посредничестве профсоюзов

следует рассматривать как форму развития гуманистических начал советского типа.

Ключевые слова: идеологическая работа, оздоровление детей, «оттепель», пионерские лагеря, профессиональные союзы, ученическая молодёжь.

V. M. Dokashenko

Trade unions and organization of schoolchildren's summer recreation.

To the issue of the political facets of the «Thaw»

The purpose of the study is the political aspects of the trade unions' activities in the field of summer recreation for schoolchildren of all ages. According to the purpose the forms and methods of the trade unions' activities are traced, the quantitative aspect of the problem is analyzed, the phasing of the process is determined. To deepen the study, the historical-genetic, historical-system and historical-typological methods of historical research are used.

The study concludes that there was a positive scale effect for the recovery process. It was proved that summer camps were a logical continuation of the ideological pressure on youth, which provided the process of ideologization the features of continuity and secured political support to the authorities in the future. It is argued that children's summer holiday was one of the facets of the Soviet model of totalitarianism, which, among the other factors, allowed the helmsmen of the Thaw to remain in power for a long time. The development of the child health improvement system through the trade unions is considered as the development of humanist principles of the Soviet type.

Keywords: ideological work, summer recreation, pioneer camps, trade unions, student youth, thaw.